

رویکردی جدید به اندازه‌گیری مساحت کشورها

مورد: ایران

محمدرضا حافظ نیا^۱

استاد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

محسن جان پرور

دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

مهدی حسین پور مطلق

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۲/۰۱/۲۸

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۱۲/۱۴

چکیده

قلمرو سیاسی- فضایی (سرزمین) یکی از ارکان ساختاری کشورها می‌باشد. بر این اساس در جغرافیای سیاسی دارای جایگاه برجسته‌ای است. قلمرو سیاسی- فضایی کشور به دو بخش قلمرو خشکی و قلمرو آبی تقسیم می‌شود. قلمرو خشکی کشور به وسیله مرزهای جغرافیایی سیاسی از قلمرو کشورهای دیگر جدا می‌گردد. قلمرو آبی کشور نیز به وسیله خط مبدأ که نقش مرزهای جغرافیایی سیاسی را در محیط‌های دریایی بازی می‌کند، مشخص می‌شود. این قلمرو مشخص شده به وسیله این محدوده‌ها قلمرو سیاسی- فضایی کشور یا سرزمین آن را تشکیل می‌دهد که حکومت در آن دارای مالکیت، صلاحیت و حاکمیت می‌باشد. این تحقیق با رویکرد جغرافیایی سیاسی سعی دارد مساحت قلمرو سیاسی- فضایی کشور ایران را بر مبنای علمی و حقوقی محاسبه کند. استدلال تحقیق این است که، قلمرو سیاسی- فضایی ایران قلمرو خشکی که به وسیله مرزهای جغرافیای سیاسی و قلمرو آبی که به وسیله خط مبدأ از سایر قلمروها جدا می‌شود، را در بر می‌گیرد. بر این اساس مساحت ایران، برابر با مجموع مساحت قلمرو خشکی و مساحت قلمرو آبی کشور در شمال و جنوب کشور است و از آنجا که رژیم حقوقی کشور در قلمرو شمالی مشخص نیست و توافقی نیز در این زمینه بین کشورهای همجوار این دریا صورت نگرفته است و دیدگاه‌های متفاوتی در چگونگی تقسیم این دریا از سوی کشورها ارائه شده که مورد توافق سائرین نیست برای جلوگیری از ایجاد ابهام و سردرگمی در این مجال این دریا را بعنوان دریای آزاد در نظر گرفته و بر اساس آن قلمرو آبی کشور در شمال کشور محاسبه شده است. در مجموع مساحت کشور با این تفاسیر بالغ بر ۱۶۵۰۸۸۱۰۰۴ کیلومتر مربع می‌شود.

کلید واژه‌ها: قلمرو سیاسی- فضایی (سرزمین)، مساحت، ایران

۱- مقدمه

قلمرو سیاسی- فضایی (سرزمین) یکی از ارکان اصلی کشور در جغرافیای سیاسی است که محدوده آن به وسیله مرزهای جغرافیایی سیاسی و خط مبدأ از قلمروهای دیگر جدا می‌شود. قلمرو خشکی کشور به وسیله مرزهای جغرافیایی سیاسی از قلمرو کشورهای دیگر جدا می‌گردد و قلمرو آبی کشور نیز به وسیله خط مبدأ که نقش مرزهای جغرافیایی سیاسی را در محیط دریایی بازی می‌کنند، مشخص می‌شود. قلمرو مشخص شده به وسیله این محدوده‌ها قلمرو سیاسی- فضایی کشور را تشکیل می‌دهد که حکومت در آن دارای مالکیت، صلاحیت و حاکمیت می‌باشد. مجموع وسعت این قلمروهای خشکی و آبی مساحت کشور را می‌سازد. در این راستا، از آنجا که کشور ایران در فاصله مدارهای ۲۵ درجه و ۲۹ درجه و ۴۷ دقیقه عرض شمالی و نصف و النهارهای ۴۴ درجه و ۲ دقیقه تا ۶۳ درجه و ۲۰ دقیقه طول غربی قرار گرفته است و فضای آن بر اساس آخرین مطالعات، ۱۶۲۳۷۷۹ کیلومتر مربع و بر اساس قول رایج ۱۶۴۸۰۰۰ کیلومتر مربع برآورد می‌شود. آنچه در این برآوردها مشخص نیست و اهمیت نیز دارد، این است که آیا در این محاسبات محدوده جغرافیای سیاسی ایران لحاظ شده یا اینکه تنها فضای خشکی ایران به حساب آمده است؛ زیرا مساحت سرزمین ایران باید با در نظر گرفتن حدود جغرافیای سیاسی کشور برآورد شود؛ به طوری که نشان دهنده تمام قلمرو حاکمیت، مالکیت و صلاحیت حکومت ایران باشد؛ بر این اساس باید در مناطق خشکی، مرزهای تثبیت شده بین المللی و در آب‌های شمال و جنوب کشور، خط مبدأ- که در برخی نقاط از داخل آب‌ها و در نقاط دیگر از خط جزر در ساحل عبور می‌کند- مبنای محاسبه قرار گیرد (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۷۶). همچنین، با توجه به اینکه مساحت کشور که یک واحد جغرافیایی- سیاسی است که مرزهای آن کاملاً مشخص و معین است پس مساحت آن نیز نباید دارای اختلاف و تشدد ارقام باشد. اما در این بین، ارقامی و اعداد متعددی برای مساحت کشور ایران بیان شده است که سبب سردرگمی در درک مساحت واقعی کشور در بین مراکز علمی و همچنین در سطوح اجرایی و سیاسی کشور شده است. از آنجا که بحث قلمرو سیاسی- فضایی (سرزمین) یکی از مباحث اصلی در جغرافیای سیاسی است بهترین استدلال در زمینه محاسبه مساحت قلمرو سیاسی- فضایی توسط این رشته می‌تواند انجام گیرد. بر این اساس در این تحقیق با دید جغرافیای سیاسی مساحت قلمرو سیاسی- فضایی کشور ایران محاسبه شده است.

۲- مباحث نظری تحقیق

الف: قلمرو سیاسی (سرزمین)^۱

قلمرو فضایی- جغرافیایی یک حکومت سرزمین آن است که با مرزهای سیاسی از سرزمین حکومت‌های دیگر منفک می‌شود؛ بنابراین سرزمین حکومت‌ها یکی از عناصر ساختاری حکومت به حساب می‌آید و بدون آن وجود کشور متصور نیست (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۳۶). به عبارت دیگر، سرزمین عامل مادی و اساسی تشکیل کشور محسوب می‌گردد. قلمرو یک کشور عبارت است از زمین دریا و هوا که در حدود آن حاکمیت آن کشور اعمال می‌شود (مدنی، ۱۳۷۹: ۶۲). قلمرو سیاسی یا سرزمین کشور به دو بخش قلمرو خشکی و قلمرو دریایی تقسیم می‌شود.

^۱ Territory

بطوریکه کشور نه تنها در قلمرو خشکی بلکه در آب‌های ساحلی هم مالکیت، صلاحیت و حاکمیت دارد، در مورد قلمرو خشکی کشور بحث زیادی وجود ندارد زیرا محدوده آن به وسیله مرزهای جغرافیای سیاسی از قلمرو کشورهای دیگر جدا می‌شود. اما در زمینه قلمرو آبی کشور دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد. در این راستا برای روش‌تر شدن محدوده قلمرو سیاسی (سرزمین) کشور با دو تن از جغرافیدانان برجسته که کارهای مختلفی در زمینه مرزبندی‌های کشورها انجام داده‌اند تماس گرفته شده است تا از این طریق بتوانیم به یک جمع بندی در زمینه محدوده قلمرو سیاسی کشور برای محاسبه مساحت آن برسیم. ویکتور پرسکات^۱ یکی از اساتید برجسته جغرافیای سیاسی که کارهای زیادی در زمینه مرزها انجام داده است در این زمینه می‌گوید، مساحت یک کشور در چهار بخش اندازه‌گیری می‌شود که عبارت است از:

۱- باید مساحت خشکی اصلی کشور را تا خط جز و مد اندازه‌گیری کنیم.

۲- باید مساحت همه جزایر در داخل آب‌ها را اندازه‌گیری کنیم.

۳- سپس باید خط نهایی برای دهانه‌های رودخانه‌ها و خلیج‌ها ترسیم شود. این دهانه‌ها و خلیج‌ها نباید بیشتر از ۲۴ مایل (۳۸.۴ کیلومتر) عرض داشته باشند. خطوط دو نقطه از خشکی اصلی در دو سوی دهانه‌ها یا خلیج‌ها را به یکدیگر متصل می‌کند یا دو نقطه از خشکی اصلی و نقاطی از جزایری که در دهانه خلیج قرار گرفته‌اند را به یکدیگر متصل می‌کنند. در این مرحله باید همه آب‌های پشت این خط را اندازه‌گیری کنیم.

۴- در مرحله آخر خط مبدا مستقیمی در امتداد سواحل مضرس و جزایر ترسیم می‌کنیم و آب‌هایی که بین خط ساحل و خط مبدا مستقیم قرار می‌گیرد، را اندازه‌گیری کنیم. مجموع این‌ها مساحت کل کشور می‌شود (Prescott, Mail: 2010).

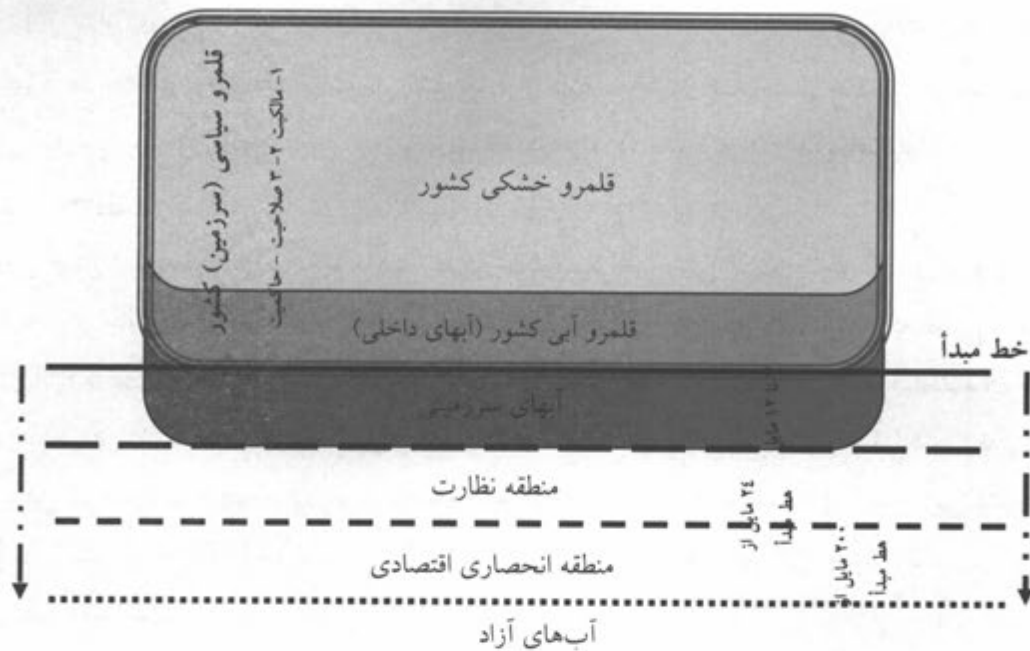
به لحاظ حقوقی محدوده‌های قلمرو سیاسی کشور بصورت زیر است. قلمرو خشکی همانطور که گفته شد محدوده‌های آن با مرزهای جغرافیای سیاسی مشخص می‌شود و مشکلی خاصی ندارد. اما برای ترسیم محدوده قلمرو آبی بصورت زیر عمل شده است. برای ترسیم محدوده‌های قلمرو آبی ابتدا باید خط مبدا را مشخص نمود. قسمتی از دریای مجاور خشکی آب‌های واقع در پشت خط مبدا و متصل به خشکی را که در محدوده قلمرو آبی کشور قرار می‌گیرد را، آب‌های داخلی می‌نامند. آب‌های داخلی متصل به خشکی غالباً با شکل خلیج‌های کوچک، آبگیرها، بنادراند و پشت خط مبدا قرار دارند. خط مبدا با دقت بیشتری همان کاری را در مورد قلمرو یک کشور می‌کند که در قرن ۱۷ هیل به طور ساده تری گفته است «بخشی از دریا که داخل آرواره‌های زمین قرار گرفته است یعنی جایی که یک نفر بتواند بطور معقول ساحل به ساحل را تشخیص بدهد. و بطور طبیعی آنرا جزء هیئت کشور به حساب آورد. این حد از دریا که به عنوان آب‌های داخلی و در نتیجه جزئی از خاک کشور محسوب می‌شود تا به حال تغییری پیدا نکرده و به همین جهت در کنوانسیون‌های حقوقی دریاها بحث زیادی درباره آن نشده است. آب‌های داخلی مثل خشکی تحت حاکمیت کامل دولت ساحلی است (مدنی، ۱۳۷۹: ۷۲-۷۱). در این زمینه پیتر هاگت^۲ نیز گفته است که تمام آب‌های رو به خشکی از خط مبدا ساحلی، آب‌های داخلی نامیده می‌شود و از نظر

^۱ Prescott, Victor

^۲ Peter Haggett

حقوقی قسمتی از خشکی کشور محسوب می‌شود (هاگت، ۱۳۸۲: ۳۹۶). بر این اساس محدوده قلمرو آبی کشور در آب‌های ساحلی بوسیله مرزهای دریایی از خط مبدأ یا مبنای تعیین قلمروهای مالکیت، صلاحیت و حاکمیت کشورهای ساحلی تعیین می‌شود. در واقع خط مبدأ را که کشورهای ساحلی با معیارها و روش‌های خاص خود و در چهارچوب ضوابط کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق بین الملل دریاها تعیین می‌کنند و به سازمان ملل برای ثبت آگاهی سایر دول اعلام می‌کنند، خط مرز سیاسی یک کشور یا حکومت در قلمروها و عرصه‌های آبی مجاور آن است. خط مبدأ دقیقاً حکم مرز سیاسی کشور را دارد که دولت مربوط در ارتباط با فضا، منابع و آب‌های بین خشکی کشور تعیین می‌کند و خط مبدأ از حق مالکیت، حاکمیت و صلاحیت مطلق برخوردار است؛ دقیقاً نظیر مرزهای سیاسی کشور در خشکی‌ها. بدیهی است که برای محاسبه مساحت کشور نیز خط مبدأ به عنوان مرز سیاسی و مبنای محاسبه سطح کشور باید در نظر گرفته شود (حافظ نیا و کاویانی راد، ۱۳۸۳: ۱۴۹). البته لازم به ذکر است که در کتاب‌های حقوقی دریاچه‌ها و رودهایی که در داخل یک کشور می‌باشند، همچنین چنانچه بین دو کشور دریا (دریای بسته) و یا چند دریاچه باشد، در حکم قلمرو خشکی آن کشور به حساب آورده می‌شود (مدنی، ۱۳۷۹: ۶۶). در یک جمع بندی کلی می‌توان گفت که قلمرو سیاسی (سرزمین) کشور جایی است که کشور در آن دارای مالکیت مطلق، صلاحیت مطلق و حاکمیت مطلق می‌باشد. این قلمرو شامل قلمرو خشکی و قلمرو آبی است که، محدوده‌های آن به وسیله مرزهای جغرافیای سیاسی در محیط‌های خشکی و به وسیله خط مبدأ که نقش مرزهای جغرافیایی سیاسی را در محیط‌های دریایی بازی می‌کند، مشخص می‌شود. به عبارت دیگر، محدوده سرزمین یک کشور که به وسیله مرزها از محدوده سرزمین کشورهای دیگر جدا می‌شوند نشان دهنده محدوده حاکمیت مطلق، صلاحیت مطلق و مالکیت مطلق یک حکومت می‌باشند بطوریکه در این زمینه هیچ نوع رقیبی برای چالش و شریک شدن و نسبی کردن این سه امر وجود ندارد.

از سوی دیگر، از آنجا که در محدوده‌های بعدی که در قلمرو آبی مانند آب‌های سرزمینی، منطقه نظارت و ... برای حکومت محدودیت‌هایی در نظر گرفته می‌شود و برای کشورهای دیگر نیز حق و حقوقی در نظر گرفته شده است این امر سبب می‌شود که حاکمیت، مالکیت و صلاحیت در این قلمروها نسبی شود و حکومت‌ها بصورت مطلق نتوانند در این محدوده از قلمروها اعمال حاکمیت، مالکیت و صلاحیت کنند. بر این اساس، این قلمروها جزء هیئت اصلی کشور به حساب نمی‌آیند و در محاسبه مساحت کشور نیز در نظر گرفته نمی‌شوند چون در این محدوده‌ها حاکمیت مطلق، مالکیت مطلق و صلاحیت مطلق وجود ندارد (شکل ۱).

شکل (۱): محدوده قلمرو سیاسی (سرزمین) کشور

ترسیم: حافظ نیا، جان پرور و حسین پور، ۱۳۸۹

ج: خط مبدأ^۱

خط مبدأ خطی است که در امتداد حد جزر یا اثری که آب دریا در پایتترین حد خود در ساحل به جا می‌گذارد ترسیم می‌شود تا بر اساس آن مناطق مختلف دریایی (مثل دریای سرزمینی، منطقه نظارت و غیره) تعیین حدود شوند. در مورد سواحل پر تضاریس که امکان ترسیم خط مبدأ در امتداد پائین ترین حد جزر نیست از خط مبدأ مستقیم که از اتصال نقاط انتخابی در دهانه فیوردها، شبه خلیج‌ها و خورها بوجود می‌آید، استفاده می‌شود (میرحیدر، ۱۳۸۶: ۵). ترسیم خط مبدأ در قلمروهای دریایی مطابق کنوانسیون بین المللی حقوق دریاها (۱۹۸۲) بر اساس ضوابطی صورت می‌گیرد که علاقمندان می‌توانند جهت آشنائی با آن به منابع مربوطه مراجعه نمایند.

د: آب‌های داخلی

آب‌های داخلی، آب‌هایی هستند که در پشت خط مبدأ و ساحل بدنه خشکی اصلی یا جزایر کشور قرار گرفته اند؛ نظیر آب‌های بین جزایر نزدیک به ساحل یا بخشی از خلیج‌ها. آب‌های داخلی، تحت مالکیت و حاکمیت و صلاحیت کامل حکومت ساحلی است (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۳۳۳). بنابر اعتقاد حقوقدان‌های بین المللی از نظر حقوقی آب‌های داخلی آن‌هایی است که بین دریای سرزمینی و سواحل کشور مجاور آن واقع شده باشند و عبارتند از اولاً آب‌های واقع بین ساحل و خط مبدأ دریای ساحلی، ثانیاً خلیج‌های کوچک یا خورها، ثالثاً بعضی از خلیج‌های بزرگ که در حقوق دریایی به خلیج‌های تاریخی معروفند. رابعاً آب‌های واقع در بنادر و تأسیسات بندری و لنگرگاه‌های واقع در مجاورت سواحل یک کشور نیز از جهت وضع حقوقی جزو آب‌های داخلی هستند. بر طبق اصول کلی بین المللی آب‌های داخلی تحت حاکمیت کامل کشور قرار دارد و بنابراین اصولاً هر حکومت حق دارد صلاحیت کامل

^۱ Base line

خود را از لحاظ قضایی، اداری و انتظامی در آب‌های داخلی خود اجرا نماید (مدنی، ۱۳۷۹: ۷۵-۷۴). به عبارتی آب‌های داخلی که بین خط مبدأ و ساحل کشورها قرار دارد در قلمرو صلاحیت، حاکمیت و مالکیت کامل کشور ساحلی قرار دارد و جزو فضای کشور محسوب شده و در برآورده مساحت آن باید لحاظ شوند.

۳- روش تحقیق

روش اصلی این تحقیق، با توجه به ماهیت نظری آن توصیفی-تحلیلی است و برای گردآوری و فیش برداری آن از اطلاعات و منابع کتابخانه‌ای که در این زمینه وجود داشته است و با افراد و مسئولینی که در زمینه تهیه و تدوین نقشه و اندازه گیری مساحت در کشور قابل دسترس بوده اند، مصاحبه شده است و از صاحبانظران متعدد در این زمینه نظرخواهی شده است از جمله بوسیله مکاتبات Email با صاحبانظران خارج از کشور نیز در این زمینه نظرخواهی نیز صورت گرفته است. در این مقاله همچنین برای اندازه گیری مساحت قلمرو آبی کشور از نرم افزار GIS بصورت زیر استفاده شده است. در گام نخست نقشه‌هایی از پهنه‌های آبی جنوب کشور و پهنه آبی شمال کشور تهیه شده است.

الف) پهنه آبی جنوب کشور یعنی دریای عمان و خلیج فارس: برای اندازه گیری مساحت این قلمرو آبی ایران از نقشه ای مربوط به نیروهای مسلح جمهوری اسلامی استفاده شده است.

ب) پهنه آبی شمال کشور یعنی دریای خزر: برای اندازه گیری مساحت این قلمرو آبی ایران از انجا که رژیم حقوقی خاصی بر این قلمرو حاکم نشده است بصورت‌های متفاوت عمل شده است. اولاً بر اساس دیدگاه‌های مختلف درصد مالکیت ایران بر این پهنه آبی بیان شده است. در ادامه روش پیشنهادی سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح در تعیین رژیم این دریا و مساحت قلمرو دریایی ایران در دریای خزر بیان شده است و در آخر نیز با روش تعیین رژیم حقوقی دریای خزر بر اساس حقوق دریاهاى آزاد ۱۹۸۲ عمل شده است. در این راستا، در ابتدا بررسی گسترده ای برای بدست آوردن نقشه‌ای واضح برای ترسیم خط مبدأ صورت گرفته ولی در این زمینه نقشه بزرگ مقیاس قابل استفاده‌ای بدست نیامده است و یا اینکه در اختیار محقق قرار نگرفته است. در نهایت، نقشه ای با مقیاس یک، یک میلیون و صد هزارم با عنوان نقشه عمق نمای دریای خزر که از سوی سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح در سال ۱۳۸۵ تهیه شده است مورد استفاده قرار گرفته است.

در گام بعدی اطلاعات موجود در نقشه‌ها را وارد نرم افزار GIS کرده و بصورت زیر عمل شده است در ابتدا نقشه‌ها ژئورفرنس شده و سپس با در نظر گرفتن قوانین حقوق دریاهاى ۱۹۸۲ شروع به دیجیت کردن قلمروهای آبی شده است. در این مرحله چون در پهنه جنوبی کشور خط مبدأ مشخص بوده است لایه مورد نظر را با توجه به این خط مبدأ و ساحل بدست آورده و سپس با استفاده از تابع (Calculate Geometry)، به اندازه گیری مساحت بر حسب واحد کیلومتر مربع پرداخته شده است. در پهنه شمالی کشور نیز چون خط مبدأ کشور مشخص نیست و از سوی دیگر در این قلمرو جزیره و یا خلیج زیادی وجود ندارد خط مبدأ را خط ساحل در نظر گرفته و فقط مساحت خلیج گرگان و مرداب انزلی با روش مورد استفاده در قلمرو جنوبی کشور اندازه گیری شده است.

۴- پیشینه موضوع

درباره مساحت قلمرو سیاسی ایران از سوی سازمان‌ها، فرهنگ‌ها و افراد، اعداد مختلفی بیان شده است. برای روشن شدن این موضوع بعضی از ارقامی که برای مساحت قلمرو سیاسی ایران آورده شده است، بیان می‌کنیم: در کتاب جغرافیای کامل جهان تألیف حبیب الله شاملوئی مساحت کشور ایران $1/648/000$ کیلومتر مربع برابر با $628/000$ مایل مربع بیان شده است (شاملوئی، ۱۳۶۳: ۸۵). در این کتاب برای بیان این رقم برای مساحت کشور دلیل و همچنین روش خاصی بیان نشده است. همچنین با یک حساب ساده می‌توان دریافت که ارقام ارائه شده در این کتاب با یکدیگر هماهنگی ندارند یعنی $628/000$ مایل مربع برابر با $1/626/512$ کیلومتر مربع می‌شود نه رقمی که در این کتاب به آن اشاره شده است. البته معلوم نیست این اشتباه سهوی بوده است و یا اینکه ایشان طور دیگری این رقم را بدست آورده اند.

در کتاب مبانی جغرافیای انسانی با اشاراتی به جغرافیای انسانی ایران تألیف جواد صفی نژاد مساحت کشور ایران $1/600/000$ کیلومتر مربع بیان شده است (صفی نژاد، ۱۳۶۳: ۱۴۰). در این کتاب نیز دلیل و چگونگی محاسبه این رقم بیان نشده است.

در کتاب جغرافیای مفصل ایران تألیف ربیع بدیعی مساحت ایران بعد از سیر تغییرات و تثبیت مرزهای سیاسی آن $1/648/195$ کیلومتر مربع بیان شده است. در این کتاب همچنین اشاره می‌شود که در فرهنگ لاورس بزرگ چاپ ۱۹۶۲ مساحت ایران $1/645/000$ کیلومتر مربع بیان شده است (بدیعی، ۱۳۷۸: ۱۹). این رقم بیان شده در این کتاب بر گرفته از کتاب جغرافیای نظامی تألیف سرلشکر رزم آرا است. در این کتاب نیز دلیل و چگونگی محاسبه این رقم برای مساحت کشور ایران بیان نشده است.

در کتاب مقدمه‌ی بر جغرافیای انسانی ایران تألیف کاظم ودیعی مساحت ایران $1/648/000$ کیلومتر مربع بیان شده است (ودیعی، ۱۳۵۳: ۴). در این کتاب نیز دلیل و چگونگی محاسبه این رقم برای مساحت کشور ایران بیان نشده است.

در فرهنگ جغرافیایی وبستر مساحت ایران $635/932$ مایل مربع برابر با $1/647/056$ کیلومتر مربع بیان شده است (Webster s, 1364). در این فرهنگ نیز دلیل و روش خاصی برای تعیین مساحت کشورها از جمله کشور ایران آورده نشده است.

در کتاب دانشنامه جهانی ملت‌ها جلد آسیا و اقیانوسیه وسعت ایران $1/648/000$ کیلومتر مربع برابر با $636/296$ مایل مربع بیان شده است (Dickey, Shelly and others, 2001: 188). در این فرهنگ نیز دلیل و روش خاصی برای تعیین مساحت کشورها از جمله کشور ایران وجود ندارد.

در کتاب هند بوک ملت‌ها مساحت ایران $1/648/000$ کیلومتر مربع بیان شده است. نکته جالب توجه در این کتاب این است که این مساحت در کتاب بعنوان مساحت کل در نظر گرفته شده است که به مساحت خشکی $1/636/000$ کیلومتر مربع و مساحت آبی $12/000$ کیلومتر مربع تقسیم می‌شود (The Central Intelligence Agency, 239). اما در این کتاب نیز هیچ نوع اشاره‌ای به روش و چگونگی محاسبه این رقم برای مساحت ایران آورده نشده است.

موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی که یکی از موسسات اصلی نقشه برداری و تهیه کتب و نقشه‌های جغرافیایی کشور است و بعنوان یکی از مراجع اصلی در این زمینه شناخته می‌شود در کتاب‌های مختلف و در کتاب آسیا؛ شناسائی کشورها، مساحت کشور ایران را ۱۶۴۸۱۹۶ کیلومتر مربع اعلام کرده است (یاوری، ۱۳۸۱: ۴۷). همچنین، این موسسه در یکی از آخرین کتاب‌های منتشر شده خود که با عنوان شناسنامه جغرافیایی طبیعی ایران است. بیان می‌کند که مدارک مختلف و حتی دایره المعارف‌های معتبر و گوناگونی که بوسیله کشورها و موسسات مختلف تهیه و توزیع شده‌اند مساحت کشور ایران را به گونه‌های متفاوت ذکر نموده‌اند که دلیل آن تاکنون همانا عدم وجود مدرک علمی و مستدل بوده است. این موسسه اختلاف در ارقام مربوط به مساحت کشور ایران را، با توجه به واحد جغرافیایی این سرزمین که مرزهای آن کاملاً مشخص و معین است ناشی از عدم وجود نقشه‌های صحیح در اختیار محاسبه کنندگان و همچنین وجود نقشه‌های متفاوت با سیستم‌های ترسیمی که دارای تغییر شکل زیادی بوده‌اند، می‌داند و لذا اعداد و ارقامی بدست آمده از این طریق را جملگی غلط می‌داند. این موسسه با بیان اینکه با توجه به دسترسی آن به نقشه‌های ۱:۵۰۰,۰۰۰ و ۱:۲۵۰,۰۰۰ جدید از کشور که میزان دقت آن‌ها مثبت- منفی ۵ کیلومتر است محاسبات مربوط به اندازه گیری مساحت کشور را توسط مهندس علی دانشور انجام داده است. بعد از محاسبات صورت گرفته این موسسه صحیح‌ترین رقم را که بعنوان مساحت کشور ایران بیان می‌کند ۱۶۲۳۷۷۹ کیلومتر مربع است (جعفری، ۱۳۸۶: ۸۶). در این راستا، برای روشنتر شدن چگونگی محاسبه مساحت کشور ایران توسط آقای دانشور، در طی تماسی تلفنی با جناب آقای بختیاری رئیس موسسه گیتاشناسی و ارتباط از طریق ایشان با آقای دانشور مشخص شد که این مساحت حساب شده برای کشور و ارائه شده از سوی موسسه گیتاشناسی مساحت خشکی‌های کشور را در بر می‌گیرد. در طرف دیگر، سازمان جغرافیای نیروهای مسلح یکی دیگر از موسسات مرتبط با تعیین مساحت کشور است این سازمان بعنوان یکی دیگر از موسسات اصلی در زمینه تولید نقشه و کتاب‌های مرجع جغرافیایی و آماری کشور عمل می‌کند. بر طبق بررسی‌های بعمل آمده در زمینه چگونگی اندازه گیری مساحت کشور از سوی این سازمان چه بصورت بررسی کتاب‌های منتشر شده از سوی این سازمان و چه صحبت با برخی کارشناسان در این سازمان این نتیجه حاصل شده است که این سازمان تاکنون عددی را بعنوان مساحت کشور که از سوی خود سازمان اندازه گیری شده باشد، منتشر نکرده است. این سازمان در کتاب‌ها و نقشه‌های منتشر شده خود از ارقام ارائه شده از سوی دیگران استفاده کرده است. بعنوان مثال: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح در نقشه‌هایی که بعنوان اطلس راهنمای کشورهای خاورمیانه چاپ کرده است مساحت ایران را بالغ بر ۱/۶۴۸/۱۹۵ کیلومتر مربع بیان کرده است (اطلس جغرافیایی کشورهای خاورمیانه، ۱۳۸۷: ایران). این رقم بیان شده از سوی سازمان برگرفته از کتاب جغرافیای نظامی تألیف سرلشکر رزم آرا است. همچنین در مقدمه کتاب اطلس راه‌های کشور جمهوری اسلامی ایران که از سوی آن سازمان منتشر شده است مساحت ایران برابر با ۱۶۶۹۹۱۸ کیلومتر مربع ذکر شده است (سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح، ۱۳۸۸).

۵- تجزیه و تحلیل

قلمرو سیاسی- فضایی (سرزمین) یکی از ارکان اصلی تشکیل کشور به حساب می‌آید. در کشور آمار و ارقام مختلفی در زمینه مساحت قلمرو سیاسی- فضایی کشور وجود دارد که به جز آماری که از سوی موسسه گیتاشناسی

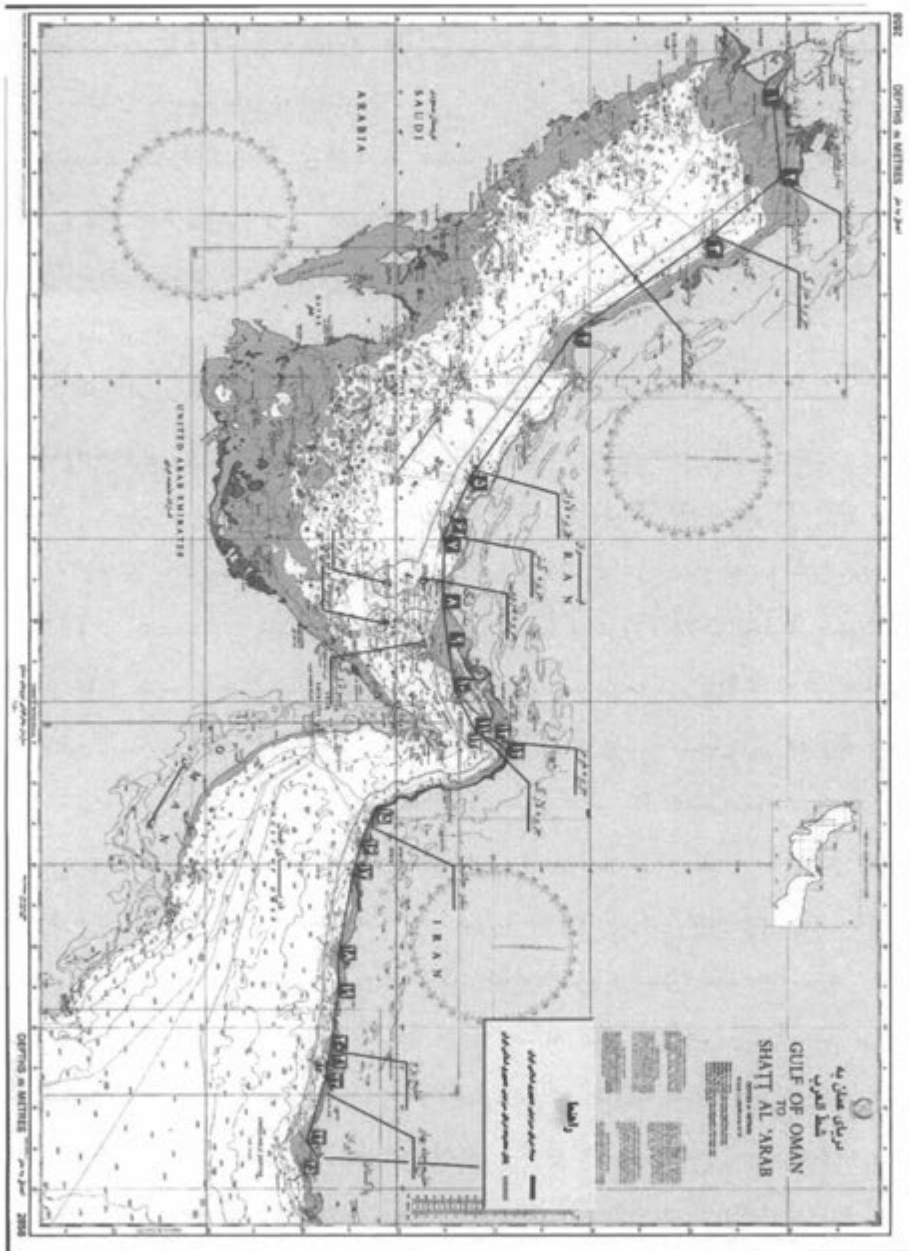
بیان شده است هیچ یک از ارقام بیان شده از سوی افراد و سازمان‌های دیگر دارای منابع و مصادیق معتبری برای محاسبه خود از مساحت قلمرو سیاسی - فضایی کشور ایران بیان نکرده اند. در این مقاله، مساحتی را که از سوی موسسه گیتاشناسی بیان شده است و بر پایه علمی قرار دارد اصل گرفته شده و بر اساس آن مساحت قلمرو سیاسی - فضایی کشور ایران را محاسبه شده است.

همانطور که ذکر شد قلمرو سیاسی - فضایی کشورها به قلمرو خشکی و قلمرو آبی تقسیم می‌شود که حکومت‌ها در آن دارای حاکمیت، صلاحیت و مالکیت هستند. بر این اساس، مشاهده می‌کنیم که موسسه گیتاشناسی در راستای محاسبه مساحت کشور فقط مساحت قلمرو خشکی را بدست آورده است و مساحت قلمرو آبی که جزئی از قلمرو سیاسی کشور است را بدست نیاورده است. در این راستا، برای محاسبه مساحت قلمرو سیاسی کشور قلمروهای آبی در شمال و جنوب ایران را اندازه‌گیری کرده و به مساحت خشکی محاسبه شده از سوی موسسه گیتاشناسی افزوده می‌شود تا بتوان یک عدد واقعی از مساحت قلمرو سیاسی - فضایی کشور ایران که هم دارای پایه علمی و هم بر طبق قواعد و اصول حقوقی و همچنین بر اساس روش‌های اندازه‌گیری مساحت قلمرو سیاسی - فضایی سایر کشورها باشد را، ارائه داد.

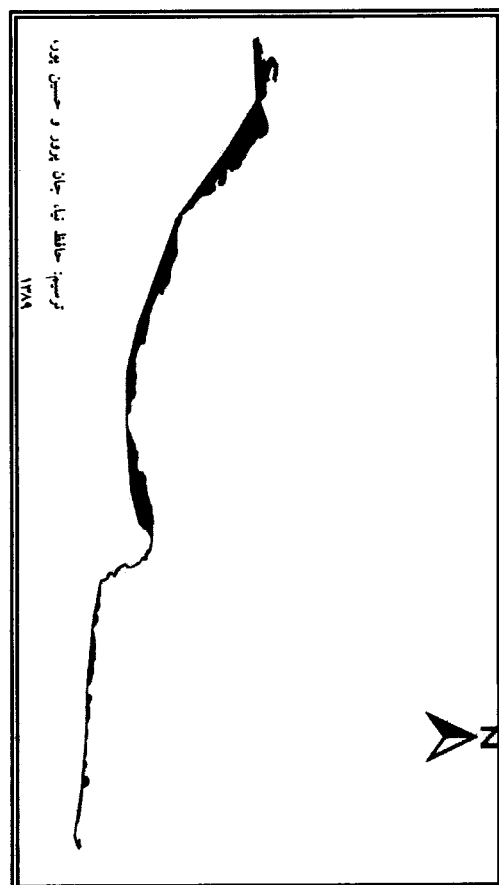
الف) قلمرو دریایی ایران در جنوب

مرزهای قلمرو دریایی ایران در جنوب کشور (دریای عمان و خلیج فارس)، در چهارچوب قوانین ملی و متأثر از قواعد بین‌المللی تعیین شده است. اولین قانون دریایی ایران در سال ۱۳۱۳ ه.ش / ۱۹۳۳ م و دومین قانون آن در سال ۱۳۳۸ ه.ش / ۱۹۵۹ م به تصویب رسید. سومین قانون دریایی ایران در چهارچوب کنوانسیون ۱۹۸۲ در تاریخ ۳۱ فروردین ۱۳۷۲ ه.ش به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و امروزه ملاک تحدید حدود مناطق دریایی ایران در دریای عمان و خلیج فارس محسوب می‌شود. در این قانون، تصویب‌نامه مورخ ۱۳۵۲ ه.ش هیأت وزیران در خصوص تعیین خط مبدأ و آب‌های داخلی ایران نیز مورد تأیید قرار گرفته است. مطابق این مصوبه خط مبدأ ایران که مبنای تعیین حدود سایر مناطق دریایی است، از دهانه فاو تا خلیج گواتر ۲۵ نقطه مشخص دارد (نقشه ۱). نقطه اول در مصب اروندرود و در محل تلاقی خط تالوگ و خط فرضی مستقیم که دو کناره مدخل ورودی رود را به هم متصل می‌کند، نقطه دوم در ساحل بحرگان، نقطه سوم در جنوب جزیره خارک، نقطه چهارم در جنوب جزیره نخیلو، نقطه پنجم در جنوب جزیره لاوان، نقطه ششم و هفتم در جنوب جزیره کیش، نقطه هشتم در ساحل بندر لنگه و نقطه نهم در جنوب غربی قشم، نقطه دهم در جنوب جزیره هنگام، نقاط یازدهم و دوازدهم در جنوب و شرق جزیره لارک، نقطه سیزدهم در شرق جزیره هرمز و نقطه چهاردهم در جنوب بندر عباس قرار دارد. نقاط پانزدهم به بعد، در ساحل دریای عمان و در منتهی الیه پیشرفتگی‌های خشکی در آب واقع است و نقطه بیست و پنجم در محل خلیج گواتر، نقطه تلاقی خط جزر با نصف النهار ۶۱ درجه و ۳۷ دقیقه و ۳ ثانیه قرار دارد (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۳۳۷). که طبق ماده ۳ قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب اردیبهشت ۱۳۷۲ آب‌های واقع بین خط مبدأ دریای سرزمینی و قلمرو خشکی و همچنین آب‌های واقع بین جزایر متعلق به ایران که فاصله آن‌ها از یکدیگر از دو برابر عرض دریای سرزمینی تجاوز نکند جزو آب‌های داخلی محسوب و تحت حاکمیت جمهوری اسلامی ایران می‌باشد (مدنی، ۱۳۷۹: ۷۳-۷۱). بر اساس قانون فوق‌الذکر و ترسیم خط مبدأ در

خلیج فارس و دریای عمان مساحت آب‌های داخلی با استفاده از نرم افزار GIS محاسبه شده است که برابر با ۲۸۲۹۸.۵ کیلومتر مربع می‌باشد (نقشه (۲)) و اگر مساحت جزایری را که در داخل آب‌های داخلی قرار می‌گیرند (کیش ۸۹.۷ کیلومتر مربع، هنگام ۳۳.۶ کیلومتر مربع، لارک ۴۸.۷ کیلومتر مربع، قشم ۱۴۹۱ کیلومتر مربع، لاوان ۷۶ کیلومتر مربع، خارک ۲۰.۵ کیلومتر مربع، هندورابی ۲۱.۱ کیلومتر مربع و هرمز ۴۱.۹ کیلومتر مربع) را از مساحت آب‌های داخلی کم کرد مساحت قلمرو آبی ایران در جنوب کشور برابر با ۲۶۴۷۶ کیلومتر مربع می‌شود.

نقشه ۱: نقاط ترسیم خط مبدأ و خط مبدأ کشور ایران در خلیج فارس و دریای عمان

نقشه ۱: محدوده قلمرو آبی کشور ایران در خلیج فارس و دریای

ب) قلمرو آبی کشور ایران در شمال

در زمینه تعیین حدود قلمرو آبی کشور ایران در دریای خزر باید در نظر داشت، از آنجا که این دریا دارای رژیم حقوقی مشخصی در حال حاضر نمی‌باشد و توافقی بین کشورهای حاشیه دریای خزر در زمینه تعیین رژیم حقوقی صورت نگرفته است و رژیم حقوقی دریای خزر تعیین نشده است قلمرو آبی جمهوری اسلامی ایران در شمال کشور را نمی‌توان بصورت دقیق بیان کرد. در این راستا برای اینکه بتوان مساحت قلمرو آبی کشور را در دریای خزر محاسبه کرد اجباراً باید قلمرو آبی را از چند طریق محاسبه کرد که این طرق عبارتند از:

- دریای خزر بعنوان یک دریای آزاد

حقوق بین الملل دریاها برای چگونگی استفاده از دریاها مقررات روشن و مدونی ارائه می‌دهد و کشورها بر اساس این قاعده به تحدید حدود و استفاده از دریای‌های مجاور سرزمینشان مبادرت می‌ورزند. این حقوق بر اساس کنوانسیون ۱۹۸۲ که به عنوان یک سند قانونی و حقوقی رسمیت بین المللی داشته و ناظر به محیط‌های دریایی و روابط فی مابین کشورها در این محیطها است این کنوانسیون امروزه بعنوان مرجع در زمینه مرزبندی‌های دریایی در نظر گرفته می‌شود. بر اساس این کنوانسیون در فضای آبی چهار منطقه دریایی (بدون آب‌های داخلی) مشخص شده است که مالکیت، حاکمیت و صلاحیت دولت ساحلی در هر یک از آنها متفاوت است. این مناطق عبارتند از:

۱- آب‌های داخلی که حد مشخصی ندارد و جزء سرزمین کشور ساحلی است و در پشت خط مبدأ قرار

می‌گیرد.

۲- آب‌های سرزمینی که به دریای سرزمینی یا دریای ساحلی معروف است.

۳- منطقه نظارت

۴- منطقه انحصاری اقتصادی که شامل منطقه نظارت نیز می‌شود.

۵- منطقه دریای آزاد که در ماورای ۲۰۰ مایل از خط مبدأ قرار می‌گیرد.

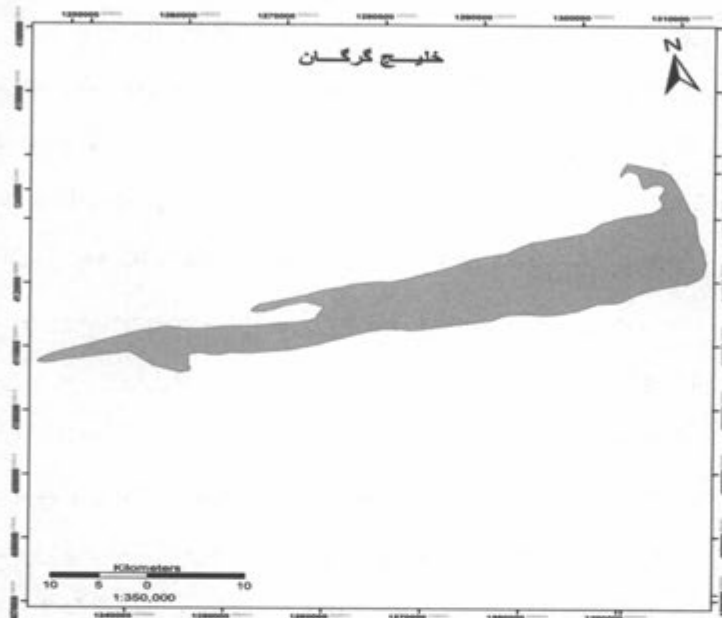
از آنجا که تعیین حدود قلمرو آبی نیاز به تعیین حدود خط مبدأ دارد چگونگی ترسیم آن را در زیر آورده شده است. ترسیم مسیر خط مبدأ از اختیارات دولت ساحلی است منتهی در کنوانسیون چارچوبی ضابطه ای برای تعیین مسیر خط مبدأ پیش بینی شده است. ضوابط مربوط به تعیین خط مبدأ چه برای کشورهای ساحلی و چه برای کشورهای مجمع الجزایری مشابه است. برای تعیین خط مبدأ معیار عمومی در نظر گرفته شده و آن خط پست ترین حد جزر در ساحل است. با این فرض که سواحل مستقیم و بدون عارضه جغرافیایی باشند ولی در واقع چنین سواحلی کمتر یافت می‌شوند و معمولاً سواحل ذوعارضه اند. در کنوانسیون برای عوارض مختلف جغرافیایی در سواحل ضابطه‌های خاصی پیش بینی شده است. عوارض جغرافیایی سواحل عمدتاً عبارتند از: تضرس سواحل، جزایر حاشیه ساحل، جزایر دور از ساحل، برآمدگی‌های جزری، اسکله‌ها و تأسیسات بندری، جزایر مصنوعی و تأسیسات داخل آب، مصب رودخانه، دلتاها و خلیج‌ها و ... (حافظ نیا و کاویانی راد، ۱۳۸۳: ۱۵۰). با توجه به قوانینی که در زمینه چگونگی ترسیم خط مبدأ در کنوانسیون ۱۹۸۲ وجود دارد خط مبدأ جمهوری اسلامی ایران در دریای خزر از آنجا که سواحل ایران در این دریا دارای تضرس نیست و خور و خلیج زیادی نیز در آن وجود ندارد در حد جزر ساحلی به جز خلیج گرگان و مرداب انزلی قرار می‌گیرد. بر این اساس، در اینجا مساحت خلیج گرگان و مرداب انزلی را برای بدست آوردن قلمرو آبی ایران در حوزه آبی شمال کشور حساب شده، که بصورت زیر می‌باشد.

مرداب انزلی: ۶۹.۲۵ کیلومترمربع؛ خلیج گرگان: ۵۳۶.۷۹ کیلومتر مربع؛ کل: ۶۰۶.۰۴ کیلومتر مربع

- خزر بعنوان دریاچه

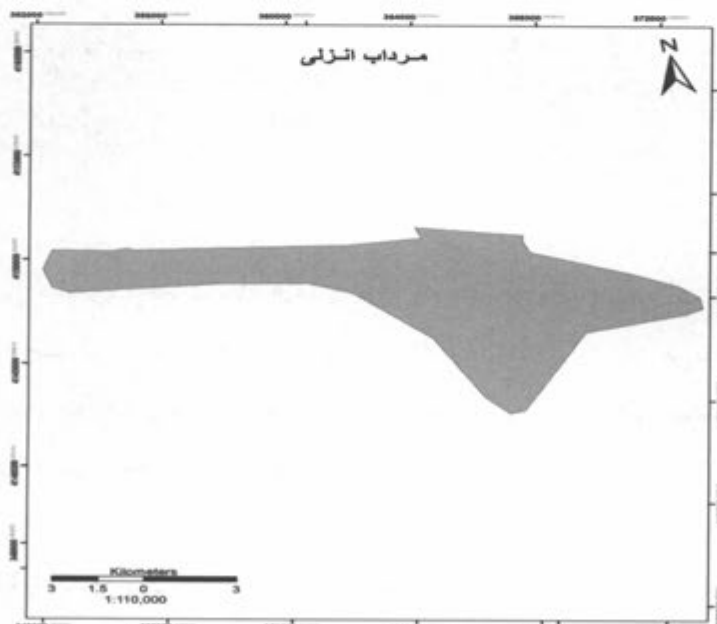
دریاچه به یک واحد جغرافیایی اطلاق می‌شود که در اثر جمع شدن آب در نقاط معینی از پستی‌های زمین به وجود آمده و به طور طبیعی به دریا نیز متصل نباشد (بوداغ، ۱۳۷۴: ۱۷۰). لازم به ذکر است که در زمینه دریاچه‌ها کنوانسیون بین الملل دریا‌های ۱۹۸۲ قانون خاصی وضع نکرده است و وضع رژیم حقوقی در دریاچه‌ها را بر عهده کشورهای ساحلی قرار داده است. در دریاچه‌های بسته بر خلاف آب‌های آزاد، آزادی کشتیرانی و دریانوردی وجود ندارد و این موارد باید از طریق توافق چند جانبه بین کشورهای ساحلی بدست آید. در این راستا دیدگاه کلی کشورهای ساحلی در تعیین رژیم حقوقی دریاچه خزر بصورت ۱- استفاده مشترک طبق این قاعده سهم ایران به لحاظ مادی و جغرافیایی تمام دریاچه و از لحاظ حقوقی و اعتباری نسبت معینی از آن است که با وجود پنج کشور ساحلی و فرض تقسیم مساوی سهم ایران ۲۰ درصد از کل دریای خزر خواهد بود. ۲- تقسیم بستر و آزادی سطح دریا: این دیدگاه که توسط روسیه ارائه شده و توافقی نیز با قزاقستان در راستای آن انجام شده است. طبق این قاعده سهم ایران از بستر دریا حدود ۱۱ تا ۱۳ درصد می‌شود و در سطح آب مشترک است. ۳- تقسیم بر اساس بخش‌های ملی: این دیدگاه توسط آذربایجان مطرح می‌شود و به این صورت است که سطح و بستر دریا باید بصورت کامل

تقسیم شود. در این الگو مرز ایران در قلمرو آبی خزر از آستارا به خلیج حسنقلی متصل می‌شود و سهم ایران از دریای خزر ۱۱ تا ۱۳ درصد دریا است. ۴- تقسیم عادلانه بستر و سطح آب: این شیوه که مورد قبول ایران نیز است بصورت مساوی دریای خزر را در سطح و بستر بین کشورهای ساحلی تقسیم می‌کند بر اساس این الگو سهم ایران ۲۰ درصد از دریای خزر است (ندسا، ۱۳۸۱: ۱۶۶-۱۵۹). در مجموع در زمینه قلمرو آبی ایران در دریای خزر باید گفت که؛ از آنجا که هیچ توافقی در این زمینه بین کشورهای ساحلی صورت نگرفته است محاسبه قلمرو آبی کشور در این دریا بصورت تقریبی می‌باشد. بر این اساس در این تحقیق این روش‌های ارائه شده از سوی کشورها در نظر گرفته نمی‌شود.

نقشه ۴: محدوده قلمرو آبی کشور ایران در دریای خزر خلیج گرگان

ترسیم: حافظ نیا، جان پرور و حسین پور، ۱۳۸۹

نقشه ۵: محدوده قلمرو آبی کشور ایران در دریای خزر مرداب انزلی

ترسیم: حافظ نیا، جان پرور و حسین پور، ۱۳۸۹

۶- نتیجه گیری

در یک جمع بندی کلی در زمینه مساحت کشور ایران باید گفت، قلمرو سیاسی- فضایی ایران شامل قلمرو خشکی و قلمرو آبی می‌شود که محدوده‌های آن به وسیله مرزهای جغرافیایی سیاسی در خشکی و خط مبدأ در دریاها از قلمروهای دیگر جدا می‌شود. برای محاسبه مساحت قلمرو سیاسی- فضایی کشور ایران باید مساحت قلمرو خشکی و قلمرو آبی کشور را محاسبه کرد. مساحت قلمرو خشکی ایران همان مساحتی است که به وسیله موسسه گیتاشناسی بصورت علمی و دقیق محاسبه شده است و ۱/۶۲۳/۷۹۹ کیلومتر مربع می‌باشد و مساحت قلمرو آبی ایران در جنوب کشور ۲۶/۴۷۶ کیلومتر مربع می‌باشد. اما از آنجا که رژیم حقوقی قلمرو آبی ایران در شمال کشور مشخص نیست بصورت دقیق نمی‌توان مساحت قلمرو آبی کشور را در این حوزه بیان کرد. بر این اساس، به چند صورت مساحت این قلمرو محاسبه شده است. حالت اول، قلمروهای دریای خزر در چارچوب کنوانسیون ۱۹۸۲ حقوق بین الملل دریاها که در این حالت مساحت قلمرو آبی کشور در آن ۶۰۶۰۴ کیلومتر می‌شود. حالت دوم، دریای خزر بعنوان دریاچه که بر اساس دیدگاه‌های کشورهای ساحلی خزر حداکثر ۲۰ درصد و حداقل ۱۱ تا ۱۳ درصد سهم ایران می‌شود. اما از آنجا که در این زمینه توافقی بین طرفین صورت نگرفته است و دیدگاه‌های مختلفی نیز برای تعیین رژیم حقوقی دریای خزر وجود دارد برای جلوگیری از ابهامات و سردرگمی‌های ناشی از این موضوع و دادن ارقام متعدد، محاسبه قلمرو دریایی در خزر برای تعیین مساحت کشور در این حالت را به توافقات آینده موکول کرده و برای محاسبه مساحت کشور به حالت اول اکتفا می‌شود. بر این اساس، در مجموع مساحت قلمرو آبی کشور ایران با توجه به حالت اول یعنی تعیین مساحت دریای خزر بر اساس کنوانسیون حقوق دریایی ۱۹۸۲ برابر با ۶۰۶۰۴ کیلومتر مربع و مساحت قلمرو آبی جنوبی کشور برابر با ۲۶/۴۷۶ کیلومتر مربع است که در مجموع به همراه قلمرو خشکی برابر با ۱۶۵۰۸۸۱۰۰۴ کیلومتر مربع می‌شود.

مساحت قلمرو خشکی ۱/۶۲۳/۷۹۹ کیلومتر مربع	+	مساحت قلمرو آبی شمال کشور (پشت خط مبدأ)	+	مساحت قلمرو آبی جنوب کشور (پشت خط مبدأ)	=	مساحت کشور ایران ۱/۶۵۰/۸۸۱۰۰۴ کیلومتر مربع
---	---	---	---	---	---	--

۷- تقدیر و تشکر

در راستای تدوین این مقاله از زحمات سازمان‌ها و افراد متعددی بهره برده شده است که نویسندگان مقاله بر خود واجب می‌دانند از زحمات و همکاری‌های آنها تقدیر و تشکر کنند. در این بین می‌توان از جمله موسسات به موسسه گیتاشناسی، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح و از جمله افراد به جناب آقای سعید بختیاری رئیس موسسه گیتاشناسی و جناب آقای حسین شفیعی زاده اشاره کرد.

۸- منابع

- بدیعی، ر. (۱۳۷۸). *جغرافیای مفصل ایران*. چاپ ششم. تهران: انتشارات اقبال.
- بوداغ، ب. (۱۳۷۴). *خزر دریاست یا دریاچه؟. فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز*. سال چهارم. دوره دوم شماره ۱۰.

- جعفری، ع. (۱۳۸۶). شناسنامه جغرافیای طبیعی ایران. تهران. انتشارات گیتاشناسی.
- حافظ نیا، م و کاویانی راد، مر. (۱۳۸۳). افق‌های جدید در جغرافیای سیاسی. تهران. انتشارات سمت.
- حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی ایران. تهران. انتشارات سمت.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. (۱۳۸۷). اطلس جغرافیایی کشورهای خاورمیانه. تهران. انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. (۱۳۸۸). اطلس راه‌های کشور جمهوری اسلامی ایران. تهران. انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- شاملوئی، ح. (۱۳۶۳). جغرافیای کامل جهان. چاپ ششم. تهران. انتشارات بنیاد.
- صفی نژاد، ج. (۱۳۶۳). مبانی جغرافیای انسانی با اشاراتی به جغرافیای انسانی ایران. تهران. انتشارات دانشگاه تهران.
- فرهنگ جغرافیایی وبستر (Webster's New Geographical Dictionary). چاپ اول. تهران. انتشارات سه‌رودی (Webster's New Geographical Dictionary).
- مدنی، سید ج. (۱۳۷۹). حقوق بین‌الملل عمومی و اصول روابط دول. جلد سوم. تهران. انتشارات پایدار.
- مرکز مطالعات و تحقیقات و دفاعی ندسا. (۱۳۸۱). خزر و منافع ملی جمهوری اسلامی ایران. تهران. نشر سایه روشن.
- میرحیدر، د. (۱۳۸۶). مفاهیم بنیادی در جغرافیای سیاسی. تهران. انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ودیعی، ک. (۱۳۵۳). مقدمه‌ی بر جغرافیای انسانی ایران. چاپ دوم. تهران. انتشارات دانشگاه تهران.
- هاگت، پ. (۱۳۸۲). ((جغرافیا ترکیبی نو)). جلد دوم. ترجمه شاپور گودرزی نژاد. چاپ سوم. تهران. انتشارات سمت.
- یاوری، ف. (۱۳۸۱). آسیا شناسنامه کشورها. چاپ دوم. تهران. انتشارات گیتاشناسی.
- Dickey, Shelly and others (2001). **World Mark Encyclopedia of the Nations**. Tenth Edition. Gala Group. Vol 4 United States of America.
- Prescott, Victor. (2010). **How can I determine the total area of state**. From (johnrvp@unimelb.edu.au) to Mohsen Janparvar. (janparvarm@yahoo.com).
- The Central Intelligence Agency. Hand Book of the Nations. 21 st Edition. Gale Group.